

POSAR ORDRE A LA INSEGURETAT. POLARITZACIÓ SOCIAL I RECRUDESCÈNCIA PUNITIVA

LOÏC WACQUANT¹

Professor de la Universitat de Califòrnia-Berkeley i investigador del Centre de sociologie européenne de París

L'anàlisi comparativa dels discursos i les tendències penals dels països avançats al llarg de l'última dècada posa en relleu un vincle estret entre d'una banda la primacia del neoliberalisme, com a projecte ideològic i pràctica governamental que estableix la submissió al «mercat lliure» i la celebració de la «responsabilitat individual» en tots els terrenys i, de l'altra, el desplegament de polítiques punitives i proactives d'aplicació de la llei que van adreçades a la delinqüència de carrer i a les categories que estan atrapades entre els marges i les esquerdes del nou ordre econòmic i moral. L'autor conclou que si s'estableixen vincles entre les polítiques penals i les polítiques socials es pot resoldre el que semblaria una contradicció doctrinal, o com a mínim una antinòmia pràctica, del neoliberalisme, entre la reducció de l'autoritat pública en el seu vessant econòmic i el seu augment en el vessant de l'aplicació de l'ordre moral i social.

Comparative analysis of discourse and trends in criminal justice in developed countries over the last decade has highlighted a strong link between, on the one hand, the primacy of neoliberalism as an ideological project and government practice that subjects everything to the "free market" and the practice of "individual responsibility" on every level; and, on the other hand, the development of policies to punitively and proactively apply the law, in an attempt to address street crime and groups left on the margins and in the cracks created by the new economic and moral order. The author concludes that if links are created between penal policies and social policies, solutions can be found to what looks like a contradiction in the doctrine, or at least a practical antinomy, of neoliberalism, between reducing the economic aspect of public authority and increasing its application in terms of moral and social order.

1. INTRODUCCIÓ²

Les polítiques punitives actuals són objecte d'un consens polític sense precedents i gaudeixen d'un suport públic que traspasa les classes socials, estimulat pel tractament desdibuixat que fan els mitjans de comunicació de la delinqüència, la pobresa i la immigració i per la confusió constant entre inseguretat i «sensació»

1. Wacquant va obtenir el premi MacArthur Prize Fellow i és autor de moltes obres sobre desigualtat urbana, dominació etnoracial, Estat penal i teoria social, que han estat traduïdes a dotzenes d'idiomes. Entre aquestes obres, hi ha publicades en català *Les presons de la misèria* (2003); *Cos i ànima. Quaderns etnogràfics d'un aprenent de boxejador* (2004); *Castigar els pobres. El nou govern de la inseguretat social* (2006), i *Pàries urbans. Gueto, banlieues, Estat* (2007), totes per Edicions de 1984.

2. Aquest assaig és una síntesi del meu llibre: *Castigar els pobres. El nou govern de la inseguretat social* (2006) i està inspirat en el pròleg i el capítol 1.

d'inseguretat. Aquesta confusió ha estat generada expressament per canalitzar, a través de la figura obscura del delinqüent de carrer, l'ansietat difusa provocada per un seguit de canvis socials relacionats entre ells: els trastorns del treball remunerat, la crisi de la família patriarcal i l'erosió de les relacions tradicionals d'autoritat entre categories sexuals i d'edat, la descomposició dels territoris establerts de la classe treballadora i la intensificació de la competència escolar com a requisit per accedir al món laboral. Avui dia, la severitat penal es presenta gairebé a tot arreu i per tot-hom com una necessitat sana, un reflex vital d'autodefensa d'un organisme social amenaçat per la gangrena de la criminalitat, per poc important que sigui l'acte delictuós comès. El gran experiment nord-americà de la «guerra contra el crim» també s'ha imposat com a referència obligatòria per als governs del primer món, la font teòrica i la inspiració pràctica per a l'enduriment generalitzat del sistema de penes que s'ha traduït en tots els països avançats en un creixement espectacular del percentatge de la població que es troba a la garjola (Wacquant, 1999). Enmig de les pressions oposades que planteja l'alternança esbiaixada entre visions angelicals i catastròfiques, qualsevol que gosi posar en dubte els tòpics evidents del pensament únic en matèria d'«inseguretat» que predomina actualment es veurà (des)qualificat, de manera irrevocable, com un somiatruïtes o un ideòleg que ignora la dura realitat de la vida urbana contemporània.

2. LA GENERALITZACIÓ DE LA INSEGURETAT SOCIAL I ELS SEUS EFECTES

El creixement i la glorificació sobtats de l'Estat penal als Estats Units, que van començar a mitjan dècada dels setanta i es van estendre a Europa occidental vint anys després, no responen a un trencament de l'evolució del crim i la delinqüència: l'escala i la fisonomia de la delinqüència no va canviar de manera brusca a l'inici d'aquests dos períodes en cap de les dues ribes de l'Atlàntic. Tampoc es tradueix en un increment de l'eficiència de l'aparell repressiu que pogués justificar aquest reforçament, com ens voldrien fer creure els fanàtics del mite acadèmic de la «tolerància zero» que ara s'estenen arreu del món. No es tracta tant d'un canvi de la criminalitat, sinó de la *mirada desdenyosa que la societat fixa sobre determinades il·legalitats de carrer*; altrament dit, a l'anàlisi final, *sobre les poblacions desposseïdes i deshonorades* (pel seu estatus o pel seu origen) que es considera que les han perpetrat, sobre el lloc que aquestes ocupen a la Ciutat i sobre els usos als quals se sotmet aquestes poblacions des de l'àmbit polític i periodístic.

Aquestes categories naufragues (joves a l'atur i persones sense sostre, nòmades sense rumb i drogoaddictes, immigrants postcoloniales sense papers o suport) han passat a ocupar un lloc destacat a l'espai públic, la seva presència és indesitjable i les seves accions són intolerables, perquè representen *l'encarnació viva i amenaçadora de la inseguretat social generalitzada* produïda per l'erosió del treball remunerat estable i homogeni (promocionat fins a assolir el rang de paradigma de l'ocupació al llarg de les dècades d'expansió de l'època del fordisme, als anys 1974-1975) i per la descomposició dels llaços solidaris de classe i cultura que aquest va sostenir dins d'un marc nacional amb una circumscripció clara (Castel,

1995; Wacquant, 2007). Ara que les fronteres nacionals s'han esvaït per la hiper-mobilitat del capital, l'assentament dels fluxos migratoris i la integració europea, la normalització del treball desocialitzat està nodrint un corrent poderós d'ansietat a totes les societats del continent. Aquest corrent barreja la por davant el futur, el terror davant la degradació i el declivi social, l'angoixa per no ser capaços de traslladar el nostre estatus als nostres fills, en una competició per assolir credencials i càrrecs que és ara més intensa i incerta que mai. Aquesta inseguretat mental i social, difosa i amb multitud de cares diferents, que (objectivament) copeja les famílies de classe treballadora sense el capital cultural necessari per accedir als sectors protegits del mercat laboral i que (subjectivament) persegueix a grans sectors de classe mitjana, és la que ha capturat el discurs marcial nou dels polítics i els mitjans de comunicació sobre la delinqüència, fins a fixar-lo dins de la qüestió més limitada de la inseguretat física o criminal.

De fet, l'enduriment generalitzat de les polítiques policials, judicials i correctives que es pot observar en la majoria de països del primer món des de fa vint anys forma part d'una *transformació triple de l'Estat* que contribueix, al mateix temps, a accelerar i confondre, combinant l'amputació del seu braç econòmic, la retracció del seu pit social i l'expansió massiva del seu puny penal. Aquesta transformació és la resposta burocràtica de les elits polítiques davant les mutacions del treball remunerat (canvi envers els serveis i la polarització dels llocs de treball, flexibilització i intensificació del treball, individualització dels contractes de treball, discontinuïtat i dispersió de les trajectòries ocupacionals) i els seus estralls sobre els escales més baixos de l'estructura espacial i social. Aquestes mutacions són el fruit d'un canvi en l'equilibri de poder entre les classes i els grups que lluiten en tot moment per assolir el control sobre els móns del treball. I en aquesta batalla, qui s'ha imposat ha estat la classe empresarial internacional i les fraccions «modernitzadores» de la burgesia cultural i l'alta noblesa estatal, aliades sota l'estendard del neoliberalisme, i han engegat una campanya de gran abast per reconstruir el poder públic en línia amb els seus interessos simbòlics i materials.³

La mercantilització dels béns públics i l'augment del treball mal remunerat i insegur davant del teló de fons de la pobresa treballadora als Estats Units i una desocupació massiva i duradora a la Unió Europea; el desembrollament dels esquemes de protecció social que ha portat a substituir el dret col·lectiu al recurs contra la desocupació i la indigència per l'obligació individual d'acceptar una activitat retribuïda⁴ per tal d'imposar el treball remunerat desocialitzat com a l'horitzó normal de treball per al nou proletariat dels sectors de serveis urbans (Peck, 2001; Lévy, 2003); el reforçament i l'ampliació de l'aparell punitiu, que s'ha tornat a centrar sobre les àrees desposseïdes de les zones marginals de la ciutat i de la perifèria urbana que concentren els desordres i la desesperació generats pel moviment

3. Per consultar una anàlisi de les variacions nacionals d'aquest patró comú, llegiu Fourcade-Gourinchas, M.; Sarah L. Babb, S.L. (novembre del 2002).

4. Allò que es coneix com a *workfare* als EUA i al Regne Unit; com a feines ALE a Bèlgica, PARE i RMA a França, o la reforma Hartz a Alemanya, etc.

doble de racionalització de l'Estat des del vessant econòmic i social: aquestes tres tendències s'impliquen i s'intriquen les unes amb les altres dins d'una cadena causal que es perpetua a ella mateixa i que està redibuixant el perímetre de l'acció governamental i redefinint les seves modalitats d'actuació.

L'Estat keynesià, juntament amb el treball remunerat fordista que funcionava com un ressort de *solidaritat* —la missió del qual era contrarestar els cicles recessius de l'economia de mercat, protegir les poblacions més vulnerables i aturar les desigualtats flagrants—, ha estat reemplaçat per un Estat que es podria anomenar *neodarwinista*, que enalteix la *competència* i celebra la responsabilitat individual incontrolada, que equival a la irresponsabilitat col·lectiva i, per tant, política. El Leviatan es replega sobre les seves funcions d'aplicació de la llei, que li han estat atorgades per prerrogativa reial però que estan hipertrofiades i han estat abstretes deliberadament del seu entorn social; es replega també sobre la seva missió simbòlica de reafirmació dels valors comuns anatematitzant públicament les categories que s'aparten de la norma, que tenen com a exponents principals els «galls de carrer» aturats i els «pedòfils», que són considerats les encarnacions vives del fracàs abjecte que suposa no estar a l'alçada de l'ètica sòbria del treball remunerat i l'autocontrol sexual. A diferència del seu predecessor de la *belle époque*, aquest *neodarwinisme* —que enalteix els «guanyadors» pel seu vigor i intel·ligència i blasma els «perdedors» en la «lluïta per la vida econòmica» per les imperfeccions del seu caràcter i les deficiències de la seva conducta— no parteix d'un model que es pugui trobar a la natura (Hawkins, 1997), sinó que més aviat sorgeix del mercat, amb la seva metàfora original i el mecanisme de selecció que se suposa que ha de garantir la «supervivència dels més aptes». Tanmateix, ho fa només un cop s'ha naturalitzat el mercat en si, és a dir, un cop s'ha representat amb uns ornaments dràsticament deshistoritzats que, paradoxalment, esdevenen una realització històrica concreta d'unes abstraccions pures i perfectes de la ciència econòmica ortodoxa, potenciada fins al rang de teodicea oficial de l'ordre social en estat naixent.

Per tant, la «mà invisible» del mercat de treball no qualificat, reforçada pel canvi que implica passar d'un sistema del benestar (*welfare*) a un altre de prestacions socials condicionals (*workfare*), troba la seva extensió ideològica i el seu complement institucional en el «puny de ferro» de l'Estat penal, que creix i es red desplega amb l'objectiu d'aturar els trastorns generats per la difusió de la inseguretat social i per la desestabilització de les jerarquies d'estatus que hi estan relacionades i que havien constituït el marc tradicional de societat nacional (és a dir, la divisió entre blancs i negres als Estats Units i entre nacionals i immigrants colonials a l'Europa occidental). La regulació de les classes treballadores mitjançant allò que Pierre Bourdieu anomena «mà esquerra» de l'Estat (Bourdieu *et al.*, 1993 i 1997), que protegeix i amplia les oportunitats de vida i està representada per la legislació laboral, l'educació, la sanitat, l'assistència social i els habitatges socials, ara se substitueix (als EUA) o es complementa (a la Unió Europea) amb una regulació amb «la mà dreta», que equival a la policia, la justícia i les administracions correctives, que cada vegada són més actives i intervenen més en les àrees més baixes de l'espai social i urbà. I, com és lògic, la presó torna al primer pla de l'escenari social, quan

fa només trenta anys els experts més eminents en matèria penal en vaticinaven el declivi, per no dir la desaparició.

La utilitat renovada de l'aparell penal en l'era postkeynesiana del *treball insegur* és triple:

- a) treballa per doblegar les fraccions de la classe treballadora recalcitrants davant la disciplina del nou treball assalariat i fragmentat de serveis mitjançant l'augment del cost de les estratègies de sortida a l'economia informal del carrer;
- b) neutralitza i emmagatzema els elements més perturbadors, o els que han arribat a ser totalment superflus, per la recomposició de la demanda de treball, i
- c) reafirma l'autoritat de l'Estat en la vida quotidiana dins de l'àmbit restringit que en endavant se li assignarà. La canonització del «dret a la seguretat», relacionada amb l'abandonament del «dret al treball» en la seva forma antiga,⁵ així com l'augment de l'interès i els recursos invertits en l'aplicació de l'ordre, *reforcen el dèficit de legitimitat* que pateixen els responsables de la presa de decisions, pel fet que han renunciat a acomplir les missions establertes de l'Estat en el vessant social i econòmic.

En aquestes condicions, es pot entendre millor per què, a tot Europa, els partits de l'esquerra governamental sacsejats per la visió neoliberal han demostrat que els agrada tant el tema de la seguretat encarnada per la «tolerància zero» provinent dels Estats Units al llarg dels últims deu anys, o dels seus derivats britànics, com ara «l'elaboració de polítiques comunitàries». En el seu cas, adoptar les polítiques de desregulació econòmica i racionalització social equival a cometre una *traïció política envers l'electorat de la classe treballadora* que els va portar al poder amb l'esperança de rebre més protecció estatal davant les sancions i els errors del mercat. Així doncs, el canvi punitiu adoptat per Lionel Jospin a França, a la tardor de 1997, o els que van negociar Anthony Blair a la Gran Bretanya, Felipe González a Espanya, Massimo d'Alema a Itàlia i Gerhard Schröder a Alemanya per les mateixes dates, un cop William Jefferson Clinton va haver adoptat amb claredat l'agenda ultrarepressiva del Partit Republicà l'any 1994 als EUA, no té gaire a veure amb «l'explosió» de la delinqüència juvenil que es va adduir o amb la «violència urbana» que va envair el debat públic a les acaballes de la darrera dècada. En canvi, té molt a veure amb la generalització del treball remunerat desocialitzat i l'establiment d'un règim polític que en faciliti la imposició. Es tracta d'un règim que hom podria titllar de «liberalisme paternalista», ja que és *liberal* i permissiu en el seu tram superior, envers les companyies i la classe alta, i és *paternalista* i autoritari al tram inferior, envers els qui estan atrapats entre la rees-

5. És a dir, a jornada completa i amb totes les prestacions, durant un període indefinit i a canvi d'un salari amb el qual un es pugui guanyar la vida i que permeti que les persones es reproduïxin socialment i es projectin en el futur.

tructuració de l'ocupació i el retrocés de la protecció social o la seva conversió en un instrument de vigilància i disciplina.

3. QUAN L'ESTAT CARCERARI (*PRISONFARE*) S'UNEIX A L'ESTAT DEL BENESTAR (*WELFARE*): LA DOBLE REGULACIÓ DELS POBRES

El tomb decididament punitiu que han pres les polítiques penals a les societats avançades a la darrera del segle XX, per tant, no pertany al mer díptic del «crim i el càstig». Més aviat constitueix l'anunci d'un *govern nou d'inseguretat social*, «en el sentit expansiu de les tècniques i els procediments que menen a dirigir la conducta dels homes» (Foucault, 1989) i les dones atrapades al mig de la turbulència de la desregulació econòmica i la transformació de l'Estat del benestar en trampolí per al treball precari, un disseny organitzatiu on les presons assoleixen una funció principal i que es tradueix en la imposició d'una supervisió severa i altiva per als grups que resideixen a les regions inferiors de l'espai social. Els Estats Units es van inventar aquesta nova política de la pobresa durant el període inclòs entre el 1973 i el 1996, després de la reacció social, racial i contra l'Estat dels moviments progressius de la dècada anterior que hauria de ser el gresol de la revolució neoliberal (Brown, 1999).

L'any 1971, Frances Fox Piven i Richard Cloward van publicar el seu clàssic, *Regulating the Poor* (1993), on afirmen que:

els programes d'ajuda s'engeguen per tractar els trastorns del sistema laboral que menen als disturbis de masses i després es conserven (d'una forma alterada) per imposar el treball.

Trenta anys després, aquest cicle dinàmic d'expansió i contracció de l'assistència pública ha estat reemplaçat per una *divisió nova del treball de nominació i dominació de les poblacions dependents i que s'allunyen de la norma* que combina els serveis de benestar i l'Administració de la justícia penal sota els auspicis de la mateixa filosofia conductista i punitiva. L'activació dels programes disciplinaris aplicats als aturats, els indigents, les mares solteres i altres persones «que reben assistència», per tal d'empènyer-les als sectors perifèrics del mercat laboral, d'una banda, i el desplegament d'una xarxa política i penal ampliada amb una malla reforçada en les àrees més desposseïdes de la metròpoli, d'altra banda, són els dos components d'un sol aparell per a gestionar la pobresa que té com a objectiu portar a terme la rectificació autoritària de les conductes de les poblacions que es mostren recalitrants a l'ordre simbòlic i econòmic emergent. En cas de no aconseguir aquesta rectificació, el seu objectiu és garantir l'expurgació física o cívica d'aquells que demostrin ser «incorregibles» o inútils.

En una era de treball remunerat fragmentat i discontinu, la regulació de les llars de classe treballadora ja no la gestiona només el braç social maternal i educador de l'Estat del benestar; ans al contrari, aquesta gestió també recau sobre el braç viril i controlador de l'Estat penal. El «drama del treball» no es representa

només en els escenaris de les oficines d'assistència pública o d'ocupació, com Piven i Cloward insisteixen a afirmar a la seva revisió del 1993 de la seva anàlisi clàssica de la regulació de la pobresa.⁶ En el canvi de segle, també es representa en altres escenaris més durs, com ara les comissaries de policia, els passadissos dels tribunals penals i la foscor de les cel·les de les presons. Aquesta unió dinàmica de la mà esquerra i la dreta de l'Estat opera mitjançant un intercanvi familiar de les funcions entre els sexes. La burocràcia de l'assistència pública, reconvertida actualment en un trampolí administratiu per a l'ocupació del nivell de la pobresa, assumeix la missió d'inculcar a les dones pobres l'obligació de treballar pel fet de treballar (i, de manera indirecta, als seus fills): el 90% dels receptors de l'assistència de l'Estat del benestar als EUA són mares. El quartet format per la policia, els tribunals, les presons i els funcionaris encarregats de supervisar la llibertat vigilada o condicional assumeix la tasca de domar els seus germans, els seus xicots o els seus marits i els seus fills: el 93% dels presos als EUA són homes (que també representen el 88% dels presos en llibertat vigilada i el 77% en llibertat condicional). Això indica, en línia amb una gran quantitat de recerca des del punt de vista feminista sobre política pública, gènere i ciutadania,⁷ que la invenció de la *dobla regulació dels pobres* a Amèrica a les darreres dècades del segle XX és partícip d'una *(re)masculinització de l'Estat* a escala global en l'època neoliberal, que és part d'una reacció indirecta davant (o en contra) dels canvis socials que va implicar el moviment femení i les seves repercussions en l'àmbit burocràtic.

Dins d'aquesta divisió sexual i institucional en la regulació de la pobresa, els «clients» dels sectors penitenciari i assistencial de l'Estat són objecte de la mateixa sospita per principi: se'ls considera moralment deficients llevat que de manera periòdica aportin proves evidents del contrari. Per aquesta raó, s'han de supervisar i s'han de regular les seves conductes mitjançant la imposició de protocols rígids que, en cas que els incomplissin, els exposarien a una disciplina correctiva redoblada i, si escau, a sancions que podrien menar a una segregació duradora, un tipus de *mort social per errors morals*, que els faria fora de la comunitat cívica, formada per aquells que poden accedir als drets socials, en el cas dels receptors d'assistència pública, o fora de la societat d'homes «lliures», en el cas dels convictees. La prestació d'assistència social i la justícia penal es veuen ara animades per la mateixa filosofia paternalista i punitiva que destaca la «responsabilitat individual» del «client», tractat com una mena de «subjecte», per oposició als drets i les obligacions universals del ciutadà (Roberts, 1996), i arriben a unes audiències d'una magnitud comparable. L'any 2001, el nombre de llars que rebien assistència temporal per a famílies necessitades⁸ era de 2,1 milions, una xifra equivalent a prop de sis milions de beneficiaris. Aquell mateix any, la població de reclusos va arribar als 2,1 milions de persones, però la xifra total de «beneficiaris» de la supervisió de la

6. PIVEN; Cloward, *op. cit.*, pàg. 381-387, pàg. 395-397.

7. Vegeu ORLOFF, A. (1996) i ADAMS, J; PADAMSEE, T. (2001).

8. *Temporary Assistance to Needy Families*, el principal programa d'assistència que es va crear en el context de la «reforma de l'assistència social» de l'any 1996.

justícia penal (que inclou els presos, les persones en llibertat vigilada i aquelles en llibertat condicional) era de prop de 6,5 milions. Encara més, els destinataris d'assistència social tenien perfils socials relacionats i molts vincles mutus que els convertien en les dues cares de la mateixa moneda poblacional.

4. UNA «RUTA EUROPEA» FINS A L'ESTAT PENAL

Si excavem els apuntaments econòmics i les dinàmiques socials i racials del creixement de l'Estat penal als Estats Units, obtindrem materials indispensables per a un estudi antropològic i històric sobre la *invenció del neoliberalisme en acció*. Des de la ruptura a mitjan dècada dels setanta, aquest país ha estat el motor teòric i pràctic per a l'elaboració i la difusió planetària d'un projecte polític que té com a objectiu subordinar totes les activitats humanes a la tutela del mercat. Lluny de ser un desenvolupament incidental o teratològic, l'expansió hipertròfica del sector penal de l'àmbit burocràtic és un element essencial de la seva nova anatomia en l'època del neodarwinisme econòmic. Així doncs, viatjar per l'arxipèlag de les presons dels EUA no és només viatjar fins als «límits absoluts de la civilització europea», com diria Alexis de Tocqueville; també implica descobrir els contorns possibles del paisatge futur de la policia, la justícia i el sistema de presons dels països d'Europa i Amèrica Llatina, que s'han embarcat en aquest viatge iniciat pel líder americà per «alliberar» l'economia i reconstruir l'Estat. Des d'aquest punt de vista, els Estats Units apareixen com una mena d'alambí històric on es poden observar a escala real i anticipar, mitjançant una *transposició estructural*, les conseqüències socials, polítiques i culturals de l'adveniment del sistema de penes neoliberal en una societat sotmesa a l'imperi conjunt de la forma de la mercaderia i l'individualisme moralitzant.

Els Estats Units, però, no van tenir prou amb forjar i ser les locomotores del projecte neoliberal en l'àmbit de l'economia i el benestar; al llarg de la darrera dècada, també han esdevingut el principal exportador global de «teories», eslògans i mesures en matèria de delinqüència i seguretat.⁹ En el panorama sobre l'evolució de les presons en tot el planeta, Vivien Stern (1996) posa en relleu que:

una influència important sobre la política penal a Gran Bretanya i en altres països d'Europa occidental ha estat la direcció política adoptada als Estats Units, que ha fet canviar totalment el sentit del consens que prevalia en el món desenvolupat durant l'època posterior a la guerra i expressat en els documents de l'ONU i en convenis internacionals, segons el qual la privació de llibertat s'ha d'emprar amb moderació, i qüestiona de manera general l'ideal de la rehabilitació i la reintegració social del delinqüent.

9. WACQUANT, L. «The Penalisation of Poverty and the Rise of Neoliberalism». *European Journal of Criminal Policy and Research* [número especial sobre «Criminal Justice and Social Policy»], 9, núm. 4 (hivern del 2001), p. 401-12; i NEWBURN, T.; SPARKS, R. [ed.] *Criminal Justice and Political Cultures: National and International Dimensions of Crime Control*. Londres: Willan, 2004.

L'harmonització de les polítiques penals, ja sigui per importació o inspiració, mai implica el desplegament de reproduccions idèntiques. Als països europeus, amb una important tradició d'Estat, ja sigui catòlic o socialdemòcrata, la nova política sobre pobresa no implica una duplicació mecànica del patró nord-americà, amb un canvi evident i brutal des del tractament social al tractament penal de la marginalitat urbana que implica un empresonament excessiu. Les arrels profundes de l'Estat social en els àmbits burocràtics i les estructures mentals nacionals, el control més feble sobre la ideologia utilitarista i individualista que sosté la sacralització del mercat, i l'absència d'una bretxa etnoracial marcada, expliquen que és poc probable que els països del continent europeu passin ràpidament a adoptar una estratègia punitiva absoluta. Cadascun d'ells ha de desembarassar el seu propi camí envers el nou govern d'inseguretat social de conformitat amb les seves tradicions polítiques, configuracions socials i història nacional específiques. Tanmateix, es pot esbossar una caracterització provisional d'una «ruta europea» vers l'Estat penal (amb la variant francesa, holandesa, italiana, etc.) que s'està materialitzant davant dels nostres ulls amb una *accentuació doble i conjunta de la regulació social i penal de les categories marginals*.

Així, al llarg de l'última dècada, les autoritats franceses han redoblat les intervencions legals i d'assistència social. D'una banda, han multiplicat els programes d'assistència (llocs de treball d'utilitat pública, ocupació juvenil subvencionada, programes de formació, etc.), han incrementat els diversos «mínims socials» (ajuda governamental adreçada a diverses categories indigents), han establert la cobertura mèdica universal i han ampliat l'accés a la renda mínima d'inserció (l'RMI o *Revenu Minimum d'Insertion*). D'altra banda, han creat unes unitats de vigilància especials («*cellules de veille*») i han destinat els escamots policials antiavalots dins de les «zones sensibles» de la perifèria urbana; han canviat els educadors de carrer per magistrats que emeten advertències als delinqüents juvenils ocasionals; han aprovat ordenances municipals per prohibir la mendicitat i la vagabunderia (tot i que aquestes són manifestament il·legals), han multiplicat les operacions d'«ofensiva» i de neteja en projectes d'habitatges de rendes baixes i han fet rutinari l'ús d'allò que se'n diu *comparution immédiate* (un procediment judicial ràpid mitjançant el qual el delinqüent que és enxampat cometent l'acció il·legal és enviat davant un jutge i sentenciat en qüestió d'hores); han augmentat les penes per delictes repetits; han restringit la llibertat condicional i han accelerat la deportació dels convictes estrangers; han amenaçat els pares dels delinqüents juvenils o dels nens i nenes que no assisteixen a l'escola amb la idea de retirar-los els beneficis familiars, etc.

Una altra diferència entre els Estats Units i els països del continent europeu és el fet que la penalització a l'europea es porta a terme principalment *mitjançant la policia i els tribunals més que no pas les presons*. Encara segueix una lògica eminentment panoràmica, més que no pas una justificació segregativa i punitiva. En relació amb això, els serveis socials tenen una participació activa en aquest procés criminalitzant, ja que tenen els mitjans humans i administratius per exercir una supervisió estreta de les anomenades poblacions problemàtiques. Tanmateix, el desplegament simultani del tractament social i penal dels desordres urbans no hauria d'amagar el fet que el primer sovint funciona com a màscara burocràtica del

segon, i que en la pràctica encara hi està més directament subordinat. El fet d'en-coratjar els serveis d'assistència social, sanitat i educació estatals a col·laborar amb el sistema policial i judicial fa que aquests esdevinguin extensions de l'aparell penal, amb la qual cosa s'institueix un *panopticisme social* que, segons la idea de promoure el benestar de les poblacions desafavorides, les sotmet a una forma de vigilància punitiva més precisa i penetrant.

Encara cal veure si aquesta «ruta europea» cap al paternalisme liberal és una alternativa genuïna a la penalització a l'estil dels Estats Units o si només és un pas intermediari o una desviació que ens portarà, finalment, cap a un empresonament massiu. Si els veïnats de relegació estan saturats amb presència policial sense millorar les oportunitats laborals i vitals que hi ofereixen, i si les aliances entre el sistema jurídic penal i altres serveis estatals es multipliquen, forçosament hi haurà un augment en la detecció de conductes il·legals i un volum superior d'arrests i condemnes als tribunals penals. Qui pot dir avui dia quan i on s'aturarà aquest increment dràstic de les presons i les penitenciàries que es pot veure a pràcticament tots els països europeus? Per exemple, és molt il·lustrador i preocupant en aquest sentit el cas dels Països Baixos, que han passat d'una filosofia penal humanista a una altra de gerencial, i de trobar-se en els últims llocs pel que fa als empresonaments a ser-ne líders entre els quinze membres originaris de la Unió Europea.

5. LA PENALITZACIÓ DE LA POBRESA COM A PRODUCCIÓ DE LA REALITAT

Així com l'emergència d'un govern nou d'inseguretat social difós per la revolució neoliberal no ha marcat una reversió històrica envers una configuració organitzativa familiar, sinó que ha presagiat una veritable *innovació política*, el desplegament de l'Estat penal tampoc no es pot incloure sota la rúbrica estreta de la repressió. En realitat, el trop repressiu és un ingredient bàsic de la boira discursiva que embolca i emmascara el canvi d'imatge radical dels mitjans, les finalitats i les justificacions de l'autoritat pública a les acaballes del segle. Els activistes d'esquerres que clamen contra la «màquina de càstig» en les dues ribes de l'Atlàntic, censurant el «complex industrial-presó» quimèric dels Estats Units i denunciant un *programme sécuritaire* diabòlic a França, prenen l'embolcall pel paquet. Sembla que no s'adonen que la lluita contra el crim no és més que un pretext convenient i una plataforma propícia per a una revisió més àmplia del perímetre de responsabilitat de l'Estat que funciona simultàniament en els terrenys econòmic, penal i de benestar social.

Per adonar-se que l'augment de l'aparell punitiu d'una societat avançada no té tant a veure amb la lluita contra el crim sinó més aviat amb la construcció de l'Estat, cal rebutjar la visió conspiradora de la història que consideraria que aquest augment l'ha provocat un pla deliberat seguit per governants omniscients i omnipotents, ja siguin responsables polítics de la presa de decisions, caps d'empreses, o un seguit d'especuladors que es beneficien d'un augment de l'abast i la intensitat del càstig i de programes de supervisió relacionats formats en els descarts de la desregulació. Amb Pierre Bourdieu, cal recusar el «funcionalisme del pitjor cas», que formula tots els desenvolupaments històrics com l'obra d'un estrateg omnis-

cient o com un element automàticament beneficiós per a una mena de maquinària abstracta de dominació i d'explotació que es «reproduiria» ella mateixa de tota manera.¹⁰ Aquest tipus de visió no només confon l'objectiu de convergència d'un maremàgnum de polítiques públiques dispars, cadascuna d'elles impulsada pel seu propi conjunt de protagonistes i interessos, amb les intencions subjectives dels gestors estatals, sinó que tampoc no té en compte el consell de Foucault sobre que hem de renunciar a la «hipòtesi repressiva» i hem de tractar el poder com una força fertilitzant que refà el paisatge que travessa.¹¹ És interessant el fet que es tracta d'una opinió que es pot trobar en les observacions en altre temps disperses de Karl Marx sobre el crim, que indiquen que l'adveniment del «paternalisme liberal» s'interpreta millor segons la categoria generativa de *producció*:

El delinqüent genera una impressió ara moral, ara tràgica, i presta un «servei» en suscitar els sentiments morals i estètics del públic. No només produeix llibres de text sobre dret penal, la pròpia llei penal i, per tant, els legisladors, sinó també sobre art, literatura, novel·les i obres dramàtiques tràgiques, etc. El delinqüent interromp la monotonia i la seguretat de la vida burgesa. Per tant, impedeix que s'estanqui i provoca aquella tensió impacient, aquella mobilitat d'esperit sense la qual es temperaria l'estímul de competició mateix.¹²

La transició des de la gestió social al tractament penal dels desordres induïts per la fragmentació del treball remunerat és, de fet, molt productiva. En primer lloc, ha generat *categories noves* de percepció pública i d'acció estatal. Recordant el suposat descobriment de les *underclass areas* als Estats Units, en la darrera dècada del segle passat, Europa ha estat testimoni de la invenció del *quartier sensible* a França, del *sink estate* al Regne Unit, del *problemquartier* a Alemanya, del *krottenwijk* als Països Baixos, etc., un seguit de molts eufemismes burocràtics per fer referència a les seccions inferiors de la ciutat que han esdevingut un guaret social i econòmic per a l'Estat, i per aquesta raó estan subjectes a una supervisió policial reforçada i a la penetració correctiva. Passa el mateix amb la noció burocràtica de *violences urbaines* (en plural), encunyada pel ministre francès d'Interior per amalgamar conductes ofensives de caràcter i justificacions molt variats (com ara la imatge i el llenguatge ofensiu, els grafitis i el vandalisme de baixa intensitat, el robatori de vehicles i el seu posterior abandonament, les baralles entre joves, les amenaces a professorat, el tràfic de drogues i els enfrontaments col·lectius amb la policia), per tal de promoure un enfocament punitiu davant dels problemes socials que assetgen les àrees en declivi de la classe social treballadora mitjançant la seva despolització.

10. «Un dels principis de la sociologia consisteix a recusar aquest funcionalisme negatiu: els mecanismes socials no són el producte d'una intenció maquiavèlica. Són molt més intel·ligents que el més intel·ligent dels dominants.» Pierre Bourdieu, *Questions de sociologie* (París: Minuit, 1980), 71, traducció de l'autor.

11. Michel Foucault, «Two Lectures» (1976), a *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, ed. Colin Gordon (Nova York: Pantheon, 1980), 97.

12. Karl MARX, *Theories of Surplus Value*, citat a Tom Bottomore i Maximilien Rubel, eds., *Karl Marx: Selected Writings in Society and Social Philosophy* (Nova York: McGraw-Hill, 1958), 159.

Els *tipus socials* nous són un altre producte secundari derivat del règim emergent de la inseguretad social: la irrupció dels *superpredators* als Estats Units, dels *feral youth* i dels *yobs* al Regne Unit, o dels *sauvageons* (bergants, una variant paternalista i social d'un insult racial que es riu de la suposada desculturització de les classes més baixes) a França s'ha emprat per justificar la reobertura o l'expansió dels centres de detenció per a joves, encara que tots els estudis existents condemnen els seus efectes nocius. A això cal afegir la renovació dels tipus clàssics, com ara el *career recidivist* (reincident professional), la darrera manifestació de *l'uomo delinquent*, que es va inventar Cesare Lombroso l'any 1884, i que té unes característiques psicofisiològiques i antropomètriques que estan estudiant actualment experts en l'elaboració de perfils criminals, i que està orientant l'immens esforç burocràtic al temps que acadèmic de «valoració del risc» per a la generació de categories sensibles de presos.

La política de penalització de la inseguretad social també aporta dades noves sobre la ciutat i els seus problemes, difosos per un ventall sense precedents d'«experts» i, al seu pas, un seguit de periodistes, buròcrates, responsables d'organitzacions activistes i funcionaris electes amb el suport dels «veïnats sensibles». A aquests discursos especialitzats i aquests suposats fets sobre la inseguretad criminal els donen forma i els posen en circulació institucions híbrides, ubicades en la intersecció dels àmbits burocràtic, acadèmic i periodístic, que simulen la recerca per generar l'aparença d'una garantia científica per avalar la disminució del boom policial i penal dels guetos. Aquest va ser el cas, a França, de l'Institut d'Estudis Superiors de Seguretad Interior,¹³ un organisme creat pel ministre socialista de l'Interior Pierre Joxe, l'any 1989, i desenvolupat posteriorment pel seu successor, representant del nou gaullisme, Charles Pasqua. Aquest Institut, que «depèn directament de l'autoritat del Ministeri de l'Interior» per tal de promoure «el pensament racional sobre la seguretad domèstica» difon pel país les darreres novetats per al «control de la delinqüència» importades d'Amèrica.¹⁴ Per aconseguir-ho, compta amb l'ajut de l'Institut de Criminologia de París, una oficina de propaganda sobre la llei i l'ordre que destaca per no incloure ni un sol criminòleg entre els seus membres distingits.

Ens caldrien planes senceres per elaborar una llista de tots els agents i els dispositius que contribueixen a la feina col·lectiva de *construcció material i simbòlica de l'Estat penal*, en endavant encarregat de restablir el control de l'Estat sobre les poblacions que han estat escombrades fins a les esquerdes i les rases de l'espai urbà, des de les empreses privades dels «consultors de seguretad» fins als *adjoints de sécurité* (assistents d'oficials de policia encarregats de portar a terme tasques

13. Institut des Hautes Études de la Sécurité Intérieure (IHESI).

14. Al juliol del 2004, l'IHESI va ser substituït per l'INHES (Institut National des Hautes Études de Sécurité), una organització molt semblant presentada pel ministre Nicolas Sarkozy com «l'escola d'elit en matèria de seguretad que França necessita». El seu comitè de supervisors no inclou cap investigador. El seu treball es complementa amb activitats de l'Observatori sobre el Crim i la Delinqüència, creat per Sarkozy i dirigit per Alain Bauer, un «criminòleg» autoproclamat i president d'Alain Bauer Associates, la principal empresa de consultoria en matèria d'inseguretad urbana de França.

policials més enllà de l'aplicació de la llei), fins a editorials disposades a vendre llibres sobre la matèria, *citoyens relais* (voluntaris que de manera anònima avisen la policia sobre problemes d'aplicació de la llei als seus veïnats), i tot un seguit d'innovacions judicials (jutges de proximitat, «cases de justícia» als veïnats, el *plea bargaining* o negociació per a la reducció de condemna, etc.) que, amb el pretext de l'eficiència burocràtica, estableixen una justícia que genera diferències en funció de la classe social i el lloc de residència de l'acusat. En resum, *la penalització de la precarietat crea realitats noves* i realitats fetes a mida per legitimar l'ampliació de les prerrogatives de l'Estat punitiu segons el principi de l'efecte Pigmalíó.

6. CONCLUSIÓ

Per tal d'entendre el destí de les fraccions precàries de la classe obrera, en la seva relació amb l'Estat, ja no ens podem limitar a estudiar els programes de benestar. La sociologia de les polítiques tradicionals del benestar col·lectiu (d'assistència als individus i les llars desposseïts, com també d'educació, allotjament, sanitat pública, subsidis familiars, redistribució dels ingressos, etc.) s'ha d'ampliar per incloure les polítiques penals. Així doncs, l'estudi de l'empresonament ja no està reservat al terreny dels criminòlegs i dels especialistes en dret penal i esdevé *un capítol essencial de la sociologia de l'Estat i de l'estratificació social i, de manera més específica, de la (des)composició del proletariat urbà* en l'era del neoliberalisme en alça. De fet, la cristallització d'un règim polític paternalista i liberal, que practica el principi del *laisser-faire et laisser-passer* envers la part superior de l'estructura de classes, en el nivell dels mecanismes de producció de la desigualtat, i d'un paternalisme punitiu envers la part inferior d'aquesta estructura, en el nivell de les seves implicacions socials i espacials, exigeix que *deixem de banda la definició de «benestar social»*, com a producte d'un seny polític i acadèmic superat per la realitat històrica. Cal que adoptem un enfocament expansiu que englobi d'una passada totes les accions per les quals l'Estat pretén modelar, classificar i controlar aquelles poblacions que viuen al seu territori i que es considera que es desvien de la norma, són dependents i resulten perilloses.

Establir vincles entre les polítiques penals i socials resol el que podria semblar una contradicció doctrinal, o com a mínim una antinòmia pràctica, del neoliberalisme, entre la reducció de l'autoritat pública en el seu vessant econòmic i el seu augment en el vessant de l'aplicació de l'ordre moral i social. Si els mateixos que exigeixen un Estat mínim per tal d'«alliberar» les «forces creatives» del mercat i sotmetre els més desafavorits a la picadura de la competència no dubten a erigir un Estat màxim per tal de garantir la «seguretat» quotidiana, és perquè *la pobresa de l'Estat social amb el teló de fons de la desregulació suscita i exigeix la grandiositat de l'Estat penal*. I aquest vincle causal i funcional entre ambdós sectors del terreny burocràtic cobra força a mesura que l'Estat s'eximeix de tota responsabilitat econòmica i tolera un nivell elevat de pobresa i una gran obertura del compàs de la desigualtat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADAMS, J.; PADAMSEE, T. (2001) «Signs and Regimes: Reading Feminist Research on Welfare States». *Social Politics* 8, núm. 1 (Primavera), pàg. 1-23.
- CASTEL, R. (1995) *Les Métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*. París: Fayard.
- BOURDIEU, P. et al. (1993) *La Misère du monde*. París: Seuil, pàg. 219-28.
- BOURDIEU, P. et al. (1997) *Contre-feux*. París: Raisons d'agir, pàg. 9-15.
- BROWN, M.K. (1999) *Race, Money, and the American Welfare State*. Ithaca: Cornell University Press, pàg. 323-53.
- FOUCAULT, M. (1989) *Résumé des cours, 1970-1982*. «Du gouvernement des vivants,» pàg. 123. París: Juillard.
- FOURCADE-GOURINCHAS, M.; BABB, S.L. (2002) «The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries». *American Journal of Sociology*, 108 (novembre), pàg. 533-579.
- HAWKINS, M. (1997) *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945: Nature as Model and Nature as Threat*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LÉVY, C. (2003) *Vivre au minimum. Enquête dans l'Europe de la précarité*. París: Editions La Dispute, capítol. 4.
- ORLOFF, A. (1996) «Gender in the Welfare State». *Annual Review of Sociology* 22, pàg. 51-78.
- PECK, J. (2001) *Workfare States*. Nova York: Guilford.
- PIVEN, F.F.; CLOWARD, R.A. (1993) *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*, nova edició ampliada. Nova York: Vintage, orig. 1971, xvii.
- ROBERTS, D. (1996) «Welfare and the Problem of Black Citizenship». *Yale Law Journal*, 105, núm. 6 (abril), pàg. 1563-1602.
- STERN, V. «Mass Incarceration: "A Sin Against the Future"?». *European Journal of Criminal Policy and Research*, 3 (octubre), pàg. 14.
- WACQUANT, L. (1999) *Les Prisons de la misère*. París: Raisons d'agir Editions.
- WACQUANT, L. (2007) *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity Press.